

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Остапця Ю.О.

**«Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та
регіональний виміри»**

**подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за
спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси**

Актуальність теми дослідження ґрунтується на аксіоматичному твердженні, що повноцінність і стабільність існування будь-якої демократії неможлива без залученості її громадян до процесів формування суспільно-значущих рішень. Цей процес можна забезпечити виключно розвитком ефективних форм політичної участі, структурованість яких дає можливість визначати і прогнозувати розвиток держави. Тим часом як пригнічення політичної участі призводить до переходу громадської активності у неконвенційні форми, що є загрозою існуванню держави. Вибори у цьому контексті є найпоширенішою формою політичної участі, які виконують ряд функцій, зокрема, забезпечують легальність і легітимність влади, конкуренцію у боротьбі за владу на національному та регіональному рівнях. Їх перебіг і результати водночас обумовлені рядом соціокультурних чинників, аналіз яких, як зазначено в дисертації, дає можливість вивчати явища і процеси не помітні у міжвиборчій період.

Тому слід погодитися з автором, що дослідження регіонального електорального досвіду є актуальними для вітчизняної політичної науки, оскільки істотно доповнюють політичні знання про регіональні особливості електоральної поведінки громадян, специфічні ознаки суспільно-політичного розвитку регіонів, можливості і перспективи подолання регіональних електоральних відмінностей. Також слід погодитися з дослідником, що всебічний аналіз виборчих практик, регіональних особливостей виборчих процесів в Україні дозволить робити виважені прогнози щодо суспільно-політичного розвитку українського суспільства та з'ясувати і запропонувати шляхи подолання електорального розмежування в Україні. Йдеться про необхідність електорального убезпечення українського соціуму від негативів, які продукуються під час організації і проведення виборчих кампаній.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій роботи ґрунтується на використанні широкої і цілком достатньої джерельної бази («виборче законодавство», нормативно-правові акти, електоральна статистика, архівні матеріали, програмні документи партій, дані екзит-полів, дані соціологічних опитувань), а також літератури вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячених електоральним процесам і політичному структуруванню українського суспільства, науково-обґрунтованій структурі проведеного дослідження. Послідовно дотримуючись визначеної методології, дослідником в основному аргументовано і обґрунтовано виконано заявлені у дисертації дослідницькі завдання, а саме: проаналізовано загальнонаціональні та регіональні закономірності і особливості виборчих процесів в Україні до вищих

представницьких та місцевих органів влади.

Методологічна основа дослідження достатня для розкриття теми. Її становлять загальнонаукові (індукція, дедукція, абстрагування), порівняльно-історичні, системні методи аналізу політичної дійсності, біхевіористський (соціологічна, соціально-психологічна, раціонально-інструментальна та екологічна моделі електоральної поведінки) та інституційний і транзитологічний підходи, соціологічні і статистичні методи. Крім того, автором застосовано метод case-study, завдяки якому досліджено електоральні процеси у Закарпатській області. Слід відзначити й те, що теоретичний аналіз електоральних процесів було доповнено розрахунком низки індексів, зокрема: ефективної кількості електоральних і парламентських партій (М.Лааксо та Р.Таагепера); індекс агрегації (Л. Маєр); індекс фракційності (Д.Рає); індекси пропорційності / диспропорційності виборчих систем (М.Галлагер, Р.Гюнтер); індекс неусталеності партійних уподобань (М. Педерсен); індекс демократизації Т. Ванханена (вплив виборів на процес демократизації).

Звертає на себе увагу й чітка **структура роботи**, послідовність та аргументованість положень дисертації. В дисертації досліджено та систематизовано теоретичні підходи, понятійно-категоріальний апарат і методологічний інструментарій для дослідження електоральних процесів в межах поставленої мети і завдань (1-й розділ дослідження). Також дослідником адаптовано і верифіковано концепт «лійки причинності» для вітчизняного електорального простору, виборів «першого і другого порядку» в перехідних суспільствах. Представлена робота поглиблює методологію використання індексів ефективної кількості партій, фракційності, усталеності партійних уподобань, диспропорційності для виміру ефективності виборчих процесів та впливу виборів на конфігурацію партійної системи України.

На підставі вивчення чинників, якими обумовлюється структурування електорального простору автором запропоновано етапи еволюції електорального простору України і запропоновано критерії такого поділу, а саме: на першому етапі (1991 – 2004 рр.) електоральний вибір громадян обумовлювався ідеологією, на другому (2004 – 2014 рр.) – соціокультурним поділом, який, як обґрунтовано доведено, було актуалізовано виборчими аксіотехнологіями, на третьому (з 2014 р.) соціокультурний поділ став важливим простороутворюючим чинником, але вже без застосування аксіотехнологій і з домінуванням національної політичної ідентичності.

Еволюцію електоральних процесів Ю. Остапеч цілком обґрунтовано пов'язує зі змінами виборчого законодавства, яке, змінюючись з кожним електоральним циклом (це стосується виборів до представницьких органів влади), відповідним чином видозмінював конфігурацію політичної сцени, електоральні переваги громадян України й інституційне середовище, в якому реалізовувалася електоральна участь.

Водночас у дисертації проаналізовано відмінності президентських виборчих кампаній і виборчих кампаній до Верховної Ради України та місцевих представницьких органів влади. Продуктивними і цікавими з точки

зору досліджень політичних процесів в Україні є висновки дослідника про своєрідний електоральний поділ українських виборців, на основі чого вибудовано конфігурацію електорального простору України впродовж 2004–2014 рр. та досліджено чинники, які її обумовлюють і продукують. З-поміж таких чинників автор виділив соціокультурне розмежування «Захід – Схід», яке має об'єктивний та історично обумовлений характер і яке протягом усього вказаного періоду визначало регіональну електоральну поведінку та обумовлювало виборчі процеси. Натомість (погоджуємося з дослідником) ідеологічний контекст виборчих кампаній, який був актуальним для 1990-х років, починаючи з 2004 р. втратив свою актуальність.

Важливе пізнавальне значення для вітчизняної політичної науки має проведене автором дослідження феномену «регіональних політичних партій» та основні причини появи цього феномену, з-поміж яких автор виділив етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; створення «адміністративних партій»; соціокультурний поділ українського соціуму; окремішність проведення місцевих виборів 2010 та 2015 рр., на яких і викристалізовується цей феномен; централізованість загальнонаціональних партійних структур.

Належним вкладом у політичну регіоналістику та етнополітологію вважаємо комплексний аналіз електоральних процесів у Закарпатській області, на підставі чого запропоновано періодизацію становлення партійної структури краю та класифікацію обласних осередків політичних партій. Зокрема, дослідником на основі домінування тієї чи іншої партії в обласному політикумі, партійності/лояльності до партії голів обласної державної адміністрації у розвитку партійної структури області виокремлено 7 періодів. Окремо досліджено участь у виборах національних меншин і показано їхній вплив на результат виборів (йдеться про протистояння двох політичних партій, які репрезентують угорську національну меншину – Партію угорців України та Демократичної партії угорців України).

Досліджено вплив електоральних циклів на конфігурацію партійної системи України, виокремлено при цьому основні періоди її розвитку. Слід погодитися з автором, що електоральний цикл демонструє якісні та кількісні характеристики виборчих кампаній як певної системної цілісності, внаслідок чого регіональні електоральні процеси не відображають головні тренди загальнонаціональної виборчої кампанії, а є самостійним процесом, обумовленим специфічними регіональними чинниками, серед яких Ю. Остапець цілком обґрунтовано виокремив історичні традиції, соціально-демографічні характеристики, наявність «регіональних партій», етнополітичні фактори, особливості формування регіональної еліти.

Слід наголосити, що дисертація має належне практичне значення. Зокрема, на основі комплексного аналізу виборчих процесів упродовж 1991–2015 рр. Ю. Остапцем було сформульовано, актуальні і науково обґрунтовані, на наш погляд, рекомендації, спрямовані на подолання міжрегіонального електорального поділу «Захід – Схід». Звісно, вирішення цієї проблеми має комплексний характер і передбачає комплекс заходів

політико-економічного і соціокультурного характеру, серед яких дослідник цілком обґрунтовано виділяє такі: а) інтеграційна економічна і регіональна політика; б) збалансована зовнішня політика; в) децентралізація державного устрою; г) інтеграція регіональних еліт у загальнонаціональну; д) конструктивна взаємодія політичних сил, які репрезентують російськомовне і україномовне населення; ж) зміцнення загальнонаціональної партійної системи та регіональних партійних структур; з) формування сучасної української ідентичності; к) гнучке розв'язання мовного питання; л) нейтралізація впливу «російського чинника» на внутрішню і зовнішню політику нашої держави (п. 7.4).

Також в роботі сформульовано пропозиції щодо поліпшення нормативно-правової бази діяльності політичних партій (п. 7.4), зокрема переваги і необхідність запровадження механізмів державного фінансування політичних партій та визначити умови звітності за використання державних коштів (цей механізм вже запроваджений в Україні); запропоновано механізми, спрямовані на унеможливлення зловживання державними ресурсами у виборчих кампаніях; механізми реєстрації партій національних меншин та регіональних партій, що є загальноприйнятою європейською політичною практикою; процедури реєстрації політичних партій, яка унеможливить їх неконтрольоване утворення. Крім того, поділяємо і вважаємо науково обґрунтованими пропозиції Ю. Остапця щодо вдосконалення виборчої системи України (запровадження пропорційної виборчої системи відкритих регіональних списків, надання можливості виборчим блокам брати участь у виборчих процесах з підняттям для них виборчого бар'єру, зміну формули перерахунку голосів виборців у депутатські мандати).

Загалом проведений аналіз засвідчує виконання автором окреслених у дисертації завдань, обґрунтованість висновків, положень і рекомендацій.

Однак при викладеній позитивній оцінці представленого дослідження **ряд положень дисертації носять дискусійний характер і потребують уточнення.**

По-перше, автором було проведено розрахунки низки індексів, зокрема: ефективної кількості електоральних і парламентських партій, індексу агрегацій, індексу фракційності (с. 176), індексу пропорційності / диспропорційності виборчих систем, індекс неусталеності партійних уподобань, індексу демократизації Т. Ванханена (с. 379 – 381). При цьому за рядом цих показників (індекс пропорційності / диспропорційності Гюнтера) Україна, як зробив висновок дослідник «співставна з країнами розвинутої демократії» (с. 381). Однак політичні практики, як і індекси демократії (Freedom House, наприклад), свідчать про вкрай деформований стан політичних інститутів в Україні. Тому в роботі важливо пояснити як корелюється така статистика і наведені автором індекси корелюються з політичною реальністю.

По-друге, в дисертації автор стверджує, що актуально проблемою для України є те, що «на сьогодні громадянська активність продовжує

перебувати під впливом минулого нашої країни» (параграф 3.3). Частково погоджуючись з таким твердженням, оскільки інерційність системи дійсно є доволі сильною, все ж доречно було окреслити зміни саме якісного характеру (зміни політичної ідентичності, зміна ставлення до так званих «інструментів демократії»), які відбулися під впливом Революції Гідності і російської агресії і характер їх впливу на електоральний вибір і на власне виборчий процес.

По-третє, в дисертації автор доволі ретельно і детально окреслено і проаналізовано характерні риси усіх (парламентських і президентських) виборчих кампаній в Україні. Це дало можливість прослідкувати траєкторію розвитку партійної системи в Україні. Водночас автором не враховано неформальну складову в діяльності політичних партій, зокрема як «політичних проектів». Ігнорування цього факту дещо спотворює висновки щодо характеру партійної системи в Україні.

Четверте зауваження (є продовженням попереднього), на наш погляд, вивчення неформальної складової у діяльності політичних партій свідчить про те, що партії не виконують притаманних їм функцій, а відтак говорити про формування в Україні партійної системи можна тільки з великим застереженням. Також, на наш погляд, важливо розрізняти повноцінні політичні партії і «партії – політичні проекти». Саме домінування політичних проектів на політичній сцені України призвело не просто до деідеологізації політичних партій, як стверджує автор, а до деінституціоналізації і політичних партій, і, відповідно, партійної системи.

По-п'яте, у дисертації детально на основі використання електоральної статистики проаналізовано вплив типів виборчої системи на електоральний вибір громадян. Так само ретельним є аналіз основних виборчих технологій, які використовувалися у кожній з виборчих кампаній. Однак дисертантом не враховано сформовану в Україні систему превентивних заходів, яка застосовується на виборах і істотно впливає на результати електорального вибору і, відповідно, на структуру парламенту. Тому вести мову про вплив виборчої системи на результати електорального вибору знову ж таки можна з певним застереженням.

По-шосте, з-поміж завдань дослідження автор ставив завдання «охарактеризувати перспективи суспільно-політичного розвитку України у контексті електоральних процесів 2014–2015 років» (с. 8). Однак у дисертації дослідження цього питання (розділ 7) фактично обмежене аналізом дострокових парламентських, президентських та місцевих виборів 2014 р. Власне ж перспективи суспільно-політичного розвитку окреслені лише як тенденції. Хоча, звісно, рівень персоніфікації вітчизняної політики, неефективність або й відверте ігнорування політичних інститутів, надзвичайний вплив екзогенних факторів унеможливорює вироблення не тільки довгострокових, а й навіть середньострокових прогнозів і перспектив, чим можна пояснити досить лаконічний аналіз заявлених перспектив дослідником.

Висловлені зауваження є особистою точкою зору опонента на характер електоральних процесів в Україні й істотно не знижують фаховий рівень представленої праці.

Результати дослідження достатньо апробовані на наукових заходах, висвітлені у наукових фахових виданнях. Автореферат адекватно відображає зміст дисертації. Належної оцінки заслуговує якість оформлення наукового апарату, стиль викладення матеріалу, акуратність і коректність при оперуванні термінами, поняттями, нормативно-правовими актами, електоральною статистикою, доречними є додатки, які наочно відображають суть дослідження.

Дане дослідження є важливим внеском у розвиток досліджень електоральних процесів в Україні, зокрема на підставі використання емпіричних даних проаналізовано і синтезовано характерні риси електоральних циклів в Україні, їх вплив на процеси формування партійної системи і трансформацію електоральної поведінки громадян України. Висловлені міркування цілком підтверджують достовірність отриманих висновків та результатів дисертаційного дослідження.

Проведений аналіз дослідження дає підстави для висновку, що дисертаційна робота Остапця Ю.О. «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №567, а її автор Остапцев Ю.О. заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент:

провідний науковий співробітник
відділу теоретичних
і прикладних проблем політології

Інституту політичних і етнопонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України,
доктор політичних наук, професор

22 листопада 2016 р.

Г.І. Зеленько

